

Haza és nemzet a magyarországi feudalizmus első századaiban

A polgári és a marxista történetkutatás, amint Deér József, illetőleg Molnár Erik tanulmányaiból kitűnik, egyetért abban, hogy a magyar feudális társadalomnak a hazáról és nemzetről alkotott fogalmait az uralkodó osztályok határozták meg, még pedig saját érdekeiknek megfelelően. Az elv, hogy „az uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok”, ezek szerint két ellentétes nézőpontból kiindulva s ily részletvonatkozásban is helyesnek látszik. A kérdés tehát elintézettnek volna tekinthető, ha a tudomány lényegéből nem következnek, hogy nincsenek, mert nem is lehetnek végérvényes megállapítások, ennél fogva ugyanazok a problémák újból és újból vizsgálat alá vehetők.

Mindenekelőtt érdemes figyelembe vennünk G. Dupont-Ferrier és J. Huizinga megállapításait, hogy a *patria*, *gens*, *populus* és *natio* kifejezések a középkori latin nyelvnek általánosan elterjedt szavai, a magunk részéről hozzátevé, hogy a Magyarországon is közkeletű értelemmel. A *patria* tehát jelenthet egyszerűen lakóhelyet, a *gens*, *populus* és *natio* szavak pedig szinonim értelműek, akár mint a biblia latin fordításában, a Vulgátában. A scriptorok, akik Magyarországon elsőnek leírták e szavakat, egyrészt a latin nyelv közös európai fráziskészletéből merítették, másrészt az azonos szavakkal azonos fogalmakat kívántak kifejezni. A magyar adatokat szélesebb keretek közé helyezve, a belőlük hazai kutatásunk által már levont következtetések még szilárdabbaknak, megalapozottabbaknak bizonyulnak. Az értelmi egyezés úgy fogható fel, hogy a feudalizmusnak nemesak alapvető gazdasági és társadalmi jelenségei alakultak ki Magyarországon az általános európai fejlődéssel analóg módon, hanem az őket kísérő ideológiai elemek is hasonló felépítmény alkotórészeivé váltak. Szinte az volna a meglepő és igényelne magyarázatot, ha e szavak hiányoznának a magyar feudalizmus szókincséből vagy az általános európaival ellenkeznék értelmük.

Az egyezés és hasonlóság abban is megnyilvánul, hogy a *patria* szó Magyarországon a XIII. század előtt sem *csak* lakóhelyet jelent, mint hazai kutatásunk értelmezi, hanem jelenti mindazt, ami az otthon, a család, a nyugalom és a béke képzeletével össze van forrva, amire a messze távolból, mint az Iliász harcosai tették, vágvódva lehet csak emlékezni, tehát a szülőföldet. A Roland-ének Douce France kifejezése magában is mutatja, mily sok érzelmi elem itatta át a franciák haza fogalmát, de azt is, hogy az megelőzte a magyarországi *patria* kifejezés színesebbé válását. Éppen az időbeli különbség láttára arra lehetne gondolnunk, hogy nemesak a latin szavak, hanem a hozzájuk fűződő érzelmi elemek is egyszerű átvételek. A latin scriptorok, így lehetne felfognunk, Magyarországon leírva a *patria* szót, egyszerismind azt az érzelmi, hangulati tartalmat is átplántálták, amely a fejlettebb európai feudális társadalom uralkodó osztályának tudatában a fogalommal összeforrott. Ez esetben a lényegen természetesen

mit sem változtatna, hogy Magyarországon milyen hangulati elem fűződik egy kifejezéshez, ha egyszer ez máshol is felismerhető. Szerencsénkre van lehetőség annak eldöntésére, hogy egyszerű átvételről van-e szó vagy a magyar társadalom érzelmi élete által meghatározott átalakításról. A kérdést a Gesta segítségével tisztázhatjuk. A Gesta, mint ismeretes, mintegy három évszázad alatt alakult ki a többszörös módosítások, kihagyások, betoldások, kontaminálások során, s helyenkint annyira összekuszálódott, hogy ugyanabban a fejezetben XI. és XIII. századi szövegrészek fonódhatnak egymásba. Két-három történész-generáció gondos filológiai kutatásainak eredményéül ma már elég pontosan szétválaszthatók az egyes részek, s ily módon tudjuk, hogy a legelső Gesta-szerkesztményben, a XI. század közepén keletkezett Ösgestában a Scitica patria-nak az a leírása foglalt helyet, amely az őshazát szélsőséges éghajlatú, kiellen, fátlan sivatagnak tüntette fel, ahol kigyók, sertés nagyságú varangyosbékák, basilliscusok, mérget árasztó állatok, tigrisek és egyszarvúak nyüzsögnek. A Gesta szerzője ilyennek látta a magyar nép bölesőjét, mert felfogása szerint ilyen környezetet érdemelt meg pogánysága miatt. A kép kétségtelenül szemléletes és megdöbbentő, alkalmas háttér, hogy a kereszténnyé lett magyarság megértse, mit köszönhet az egyháznak és a királyi családnak, amiért kiszabadították a tévelygésből és olyan hazához juttatták, amely ugyan nem paradicsom, de legalább földöntúli szörnyek sem riasztják többé benne a jámbor hívőket. Az őshazának ez a leírása megfelelt az egyház, az uralkodóház, sőt az egész uralkodó osztály érdekeinek. Az uralkodó osztály tagjai, a XI. század nagybirtokosokká váló családjai közt ugyanis, mint szintén a Gesta megmondja, a rangsorbeli különbség aszerint alakult ki, hogy melyik vette fel előbb a kereszténységet, s mert a külföldről beköltöző lovagok keresztény családokból származtak, ezek számára a megkülönböztetés előjogaiknak igazolását jelentette. Az uralkodó osztály érdekeiből sarjadt uralkodó gondolat, bármennyire volt korszerű, ellenkezett a népnek a hazáról alkotott képével. Azt, hogy a nép emlékezetében milyen érzelmi elemek fűződtek a haza fogalmához, az Ösgesta azon részéből ismerhetjük meg, amely a fehér ló-mondát tartotta fenn. A Gesta-kutatók nézetei sok pontban különböznek, abban a vonatkozásban azonban teljes az egyetértés, hogy a monda ősi, még a honfoglalást megelőző hagyomány. Magát a honfoglalást ugyanis nem dicsőséges harcok sorozatából állítja össze, hanem a nomád pásztornépek szimbolikus földvásárlásának módjára írja le. A fehér ló, az aranyozott nyereg és fék a vételár, a csere tárgya pedig föld, víz és fű, mert akié a föld, a fű és a víz, azé minden. Mivel éppen az utolsó, a végleges hazát csak harcok árán sikerült megszerezni, kétségtelen, hogy a fehér ló-mondában leírt földszerzés a magyarság emlékezetében a vándorlása során ismételten előforduló jelenségről tipizálónan megállapodott népi hagyomány. Ez a hagyomány pedig a hazának a képét így örökítette meg: földje termékeny, vize édes, rétje jó. Tehát az uralkodó osztály által sugallt kiellen pusztasággal szembeállította a maga természetes, de pár jelzővel is költőien széppé varázsolt képét.

A hazának a nép emlékezetében fennmaradt, a nép által megőrzött leírása, amelynek vonásai a haza elvont fogalmát minden korban élővé teszik, kiszorította az uralkodó osztály által a XI. században propagált őshaza-képet. Másfélszázad múlva Anonymus, az akkori uralkodó osztály, a fejedelem és nemesének történetírója, már tejjel-mézzel folyó Kánaánnak festi meg az egykori Szkitiát, kellemes éghajlatú, tágas földnek, ahol arany, ezüst, drágakő és gyöngy bőségesen található, cobolyprémekben pedig oly gazdag, hogy még a gulyások, kanászok és juhászok is azzal díszítik ruhájukat. A nép kétségtelenül gyenge volt

ahhoz, hogy megakadályozza a Gesta átdolgozóit saját koruk hatalmi viszonyainak a múltba való visszavetítésében és ily módon igazolásában. A magyar őstörténet képe tehát a XIII. századi nemesi communitas érdekeinek megfelelően teljesen átalakulhatott, a haza fogalmának érzelmi elemei azonban tisztán megmaradtak. A nép itt erősebbnek bizonyult, és ezzel egy lényeges pontban befolyásolta az egész középkori magyar történetírást, azzal pedig, hogy hagyományait nem engedte feledésbe merülni, azt is lehetővé tette, hogy a hagyományok időnként feléledjenek, s bár megváltozott viszonyok között, ismét és ismét cselekvésre ösztönző tényezőkké váljanak. Bármennyire nem aktív tehát a nép, elég erős ahhoz, hogy megakadályozza az uralkodó osztály teljes elszakadását, mert ha mást is jelent egy jobbjágy és egy feudális kori úr számára a haza, vannak bizonyos érzelmi elemek, amelyek mindkettőjük tudatában egyszerre merülnek fel a szó hallatára. Bármily kezdetleges elemek ezek, azt kell gondolnunk, hogy — talán éppen primér voltuknál fogva — nem jelentéktelenek.

A nemzet fogalmának megjelölésére a Gesta-írók a *populus*, *gens* és *natio* kifejezéseket oly értelemben használják, hogy társadalmi és nyelvi különbség nélkül mindenkit a nemzetbe tartozónak tekintenek, s a fogalom csak fokozatosan azonosul Werbőczy korára az uralkodó osztállyal, anélkül azonban, hogy a változás véglegesnek volna mondható s utána a kifejezés tágabb értelemben használatáról többé már szó sem lehetne. A Gesta átdolgozói félre nem érthetően tanúskodnak az uralkodó osztály felfogásáról, ugyanakkor azonban kétségben hagynak afelől, hogy mit gondolt maga a nép, volt-e ennek egyáltalán elképzelése arról, hogy ő valamiféle közösségnek a tagja. A királyság megalapítását megelőző kornak egyik mondája, a Botond-monda lehetővé teszi, hogy a kérdésre feleletet keressünk.

Az Ősgesta mellőzte a Botond-mondát, s ugyanezt tette Anonymus is, fölényesen utasítva el a népi hagyományt, s csak az V. István-kori Gesta foglalta frásba, ami abból is kitűnik, hogy Kézai meg szükségesnek találta, hogy bírálja közvetlen elődjének feljegyzését. Ezek szerint a monda régisége, de egyszersmind megörökítésének időpontja is megállapítható. A monda legáltalósabb elemzését Marczali Henrik nyújtotta. Szellemes tanulmánya szerint, amely jobbra elkerülte a Gesta-kutatók figyelmét, Botondban a nép önmagának teremtett emléket. Botond a legkisebb a magyarok között, mégis képes egyedül legyőzni a görög őriást. Anonymus megkísérelte, hogy Botondot és dicsőségét, ha már elhomályosítani nem lehetett, az uralkodó osztály javára lefoglalja. Felemelte Bulcsu és Lél vezérek mellé, Árpád halála után hármukkal kormányoztatta az országot, az augsburgi csatavesztést követően pedig vele bosszultatta meg két vezértársa halálát, őt hozta győzelmesen haza. Felruházta előkelő rokonsággal, megtéve atyjává a besenyő Kölpényt, Tas vezér nagybátyját, egyre azonban még az ő képzelőereje sem volt képes: nem tudta a XII—XIII. század fordulóján szereplő nagy nemzetségek egyikének sem az ősvé tenni. Botond nála is utódok nélkül maradt, azaz a néptől elszakítása és az uralkodó osztályba való végleges beiktatása nem sikerült. A Győr nemzetségből származó Óvári családban meglelt volna ugyan a hajlam, hogy a névhasonlóság alapján Botond alakját összeolvassza a XI. századi Boto bajor lovaggal, akit ősnének szeretett volna látni, azonban célját nem sikerült elérnie.

A nép, ezt a következtetést vonhatjuk le, meg tudta őrizni magának Botondot, szemben az uralkodó osztály kisajátító törekvéseivel. Ugyanakkor a monda szövegének egy kifejezése elárulja, hogy a nép valóban tudatában volt, mennyire az ő hőse Botond. A XIII. századi királyi oklevelek, amikor kiemelik valakinek

az érdemeit, azt mondják, hogy a megadományozott a királynak és a korónának tett szolgálatokat, s ez a formula éppen V. István korában kezd bővülni oly módon, hogy a patriát is felemlítik a korona mellett. A legtermészetesebb az lett volna, hogy a Gesta Botonddal a dicsőséget vezérének, Apornak szerezteti meg, akinek parancsára kiállott a küzdőtérre és bevágta bárdjával a város kapuját, azután a vezér mellett a hazának. Ehelyett a monda hőse magabiztosan azt közli ellenfelével, hogy a görög császárt nemzetének (genti mee) teszi adófizetőjévé. Ha figyelembe vesszük, hogy éppen az az V. István-kori író jegyezte fel a mondát, aki elsőnek támasztotta alá történetileg a magyar földesúri osztály hatalmi igényeit, mégpedig az uralkodó osztállyal azonos értelmű communitas fogalmának a magyar őstörténetbe való beiktatásával, akkor még jelentősebbnek bizonyul a gens kifejezésnek a legtágabb értelemben való használata.

A mondákat az énekesek fogalmazták meg, tartották életben, ők voltak a népi tudat kialakítói. Funkciójuk lényegében ugyanaz volt az államalapítás előtt, mint a XI—XIII. században a gesta- vagy legendaíró klerikusoké, azzal a különbséggel, hogy működésüket az írásbeliség előtti kultúra határozta meg. Eredetileg ők is az uralkodó osztály érdekeit szóltatták meg s azért lettek a nép érdekeinek kifejezői, mert a társadalmi fejlődés új uralkodó osztályt emelve ki, ők kimaradtak ennek szolgálatából. Azonban nem egy csapásra szorultak háttérbe. Jó ideig a királyi udvarban is megvolt a helyük, ott is előadhatták énekeiket, éppen csak hallgatók ízléséhez és felfogásához alkalmazkodva. Mivel az élőszóbeli közlésnél a hallgató hamarabb — azonnal — reagál, az ének tartalma, felfogása esetről-esetre könnyen módosulhatott. Ugyanazt a tárgyat az énekes más-képp megfogalmazva adhatta elő a királyi udvarban, mint a várnépek között. Mint előadó szükségképpen sikerre vágyott, a siker feltétele pedig az volt, hogy hallgatóinak azt nyújtsa, amit vártak tőle. Archaikus műveltségű és ízlésű közönség pusztja jelenlétével a maga képére formálhatta az énekben visszatükröződő felfogást. Az a körülmény, hogy a magyarságnak voltak hivatásos énekmondói, akik apáról-fiúra örökölték az ősi hagyományokat fenntartó énekeket, s ugyanakkor képesek voltak új tárgyakat is költői formában feldolgozni, lehetővé tette, hogy a legszélesebb értelemben vett népnek a vágyai megfogalmazódhassanak. Igaz, csak élőszóban és ezért számunkra alig érzékelhető módon, a maguk idejében azonban a társadalom tömegét oly mélységig áthatolón, amelyet ma már el sem tudunk képzelni.

Az a kevés, amit a XV. századi énekesekről tudunk, amellet szól, hogy valóban a nép, nem pedig az uralkodó osztály érdekeit szóltatták meg. Igaz, a Kont-monda, amelyre célunk, pártos főurak sorsáról szól, de mivé átalakítva! A Horvátiak délvidéki társai nemesekké változnak, tehát szélesebb réteg tagjaivá, a király zsarnokká lesz, az elbeszélésnek központjába Csóka fegyvernök kerül, aki önérzetesen visszautasítja a király felszólítását, hogy lépjen szolgálatába és inkább a halált választja. Rőla is joggal elmondhatjuk, hogy a nép önmagának állított benne emléket.

Az írásbeliség általánosabbá válása, a társadalmi és kulturális fejlődésnek ez a szükségszerű következménye, két vonatkozásban is mélyreható átalakulást eredményez.

Az egyik a natio szónak azzal a jelentésével van összefüggésben, amelyet az egyetemi életben nyert el. Huizinga hívta fel a figyelmet, hogy a középkori egyetemeken a hallgatók nemzetekbe tömörültek, s ez a szervezkedésük a nemzeti elvnek az érvényesülését jelentette. Annak ellenére, hogy a tömörülésben korántsem az anyanyelv vagy akár a politikai határok voltak a döntők, mert pl. az

oxfordi egyetem két natioja nem aszerint különült el, hogy tagjai angolok, velsziek vagy írek voltak-e, hanem az egyik nemzetbe a dél-, a másikba az észak-angliaiak tartoztak. Ehhez hasonlóan a párizsi egyetemen a magyarok nem alkottak külön natiót, hanem a lengyelekkel, skandinávokkal együtt az angolnak a tagjai voltak, viszont a bécsi és a krakkói egyetemeken már külön nemzeti szervezettel rendelkeztek. Ennek a két natio Hungarica-nak az anyanyelvre való tekintet nélkül minden Magyarországból származó diák tagja lehetett, tehát erdélyi, szeptesi szászok vagy szlovákok, szlavónok és horvátok egyaránt. Ennyiben tehát az egyetemi natio megfelelt a nemzet itthoni általános jelentésének, amelynek értelmében minden magyarországi ember beletartozik a magyar nemzetbe. Az egyetemi natio jelentősége abban nyilvánul meg, hogy volt társadalmi funkciója. Tagjai nem egyedül az uralkodó osztály fiai, hanem nagy számmal, talán többségben is vannak a polgári, mezővárosi származásúak, sőt plebejus eredetűek is lehetnek köztük. A „tanulmány”, az iskolai élet tehát egyformaságot teremt különböző társadalmi csoportok tagjai között és lehetővé teszi, hogy az elsőbbséget sokkal inkább a tudás, a tehetség, a rátermettség szerezzze meg, mint az élet bármely más területén. Ily módon a natio mégis csak más értelmet nyer az egyetemi életben, mint a politikaiban. Bármennyire nem tömegszerű a jelenség, mégis fontos és nemcsak utólag visszatekintve látszik annak. Maga a kor is nagyra értékelte a studiumot. Megint csak Huizingara hivathozhatunk: A Studium-ot a kor egyenértékűnek tekintette a Sacerdotium-mal, az egyház működésével és az Imperium-mal, az állam működésével, s mint egymáshoz méltókat fűzte össze őket hármasságba.

Az írásbeliség általánosabbá válásának másik következménye a diákoknak a népi szórakoztatók közé beszüremlése. Az egyetemek ugyan a feudalizmus, az egyházi és az állami rend híveivé, sőt védelmezőivé kívánták nevelni diákjaikat, a tudományos munka lényege azonban magával hozta, hogy felforgató, eretnek tanokat vallók is kikerülhettek az iskolák padjaiból. Ez a körülmény ugyan magában sem érdektelen, mindamelllett kétségtelen, hogy az egyetemek eleget tettek feladatuknak, amelynek elvégzését az uralkodó osztályok elvárták tőlük. Az egészen szabályszerű, „orthodox” egyetemi életnek is vannak azonban olyan kísérő jelenségei, amelyek, távol bármiféle felforgató tendenciától, átalakítják az énekesek rendjét. Nem minden írni-olvasni tudó diákból lesz magister, sokan vannak, akik nem fejezik be tanulmányaikat és nem is kapnak helyet az uralkodó osztályok megbecsült szolgálói között. Ezeknek a diákoknak a szerepe, jelentősége főleg Kárdos Tibor tanulmányai alapján közismert. Csak azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy az énekesek helyébe szükségképpen léptek, mivel az írástudatlan, csak emlékezetükre hagyatkozó szórakoztatók mellett magasabb fokot jelentenek. Bármily alacsonyfokú tanultságuk, mégis több ez, mint az énekeseké. Tudnak olvasni, sőt megértenek könnyebb latin szövegeket is, s bár az egykor elsajátított ismeretelemeket bizonyára furesa módon összekeverhetik, mégis több és újszerűbb dologról világosíthatják fel hallgatóikat, mint az énekesek. Az utóbbiak szerepét, hogy kifejezést adjanak a népben élő vágyaknak, ugyancsak szükségképpen át kellett venniök. Talán nem is helyes a szerep átvételéről beszélni, s a lényegyet pontosabban írjuk körül, ha azt mondjuk, hogy az énekesek közé fokozatosan került egyre több írni-olvasni tudó ember, aki nem származásánál fogva, hanem mert részben a nép körében és a népből élt, ennek a vágyait, felfogását, érzelmeit szólaltatta meg. Részben, mert ha egy nemesi udvarházban vagy úri környezetben hallgatták, óvatosabb lett. A lényeg az, hogy az egész középkoron át voltak a néppel érintkező olyan közvetítők, aki-

ket egzisztenciájuk nem forrasztott össze eltéphetetlenül az uralkodó osztályokkal.

Mivel az élőszó merészebb szokott lenni, mint az írott beszéd, talán nem is meglepő, hogy alig van írásos nyoma, milyen is volt a nép felfogása, elképzelése sorsáról, jövőjéről, helyzetéről. A Budai Nagy Antal-féle parasztháborúnak egyik igen fontos dokumentuma, a felkelők vezéreinek a földesurak képviselőivel a kolozsmonostori konvent által írásba foglaltatott megegyezése teljes szövegében korunkra maradt. Bár a parasztság követeléseit abban a pillanatban rögzítette meg, amidőn az bizonyosra vette győzelmét s maguk a követelések valóban radikálisak is, mert a jobbgáyi függést egyszerű bérlői viszonyra kívánták átalakítani, maga az ideológiai indokolás egyáltalán nem éles. A felkelők ugyan universitas Hungarorum et Valachorum-nak mondják a szövetségük eredményeül kialakult közösséget, magukat azonban csak a szintelen regnicola kifejezéssel illetik. Sem patriáról, sem natoról nem tesznek említést. Sok másról sem, ami pedig a XIV—XV. század fordulóján a királyi oklevelekben ismételtelen feltűnik. Pl. a természetjogról és a belőle levont azon következtetésről sem, amely szerint az emberek származásuknál fogva egyenlőek s köztük nem a természet, hanem az emberi önkény igyekszik különbséget teremteni. Forradalmi elvek hangoztatása helyett a Szt. Istvántól nyert szabadságaikra hivatkoznak, a királytól azt várják, hogy ki fogja kerestetni számukra a szabadságaikat megörökítő privilégiumot. Úgy fogjuk-e fel az egyezés mérsékelt hangját, mint a felkelők érzelmeinek hű tolmácsolóját? Nem hisszük, hogy helyesen járnánk el, még ha nem is tudnók, hogy Nagy Antal kivégeztette a konyent jegyzőjét, tehát azt a diákot, aki az egyezséget is írásba foglalta. A jegyzőt a földesurak iránt részrehajlónak láthatta, az uralkodó osztály, nem pedig a parasztság szövetségeseinek. Az eset azért is tanulságos, mert megmutatja, mily messze kerülhet a leírt szó a tényleges érzelenitől, bár paradoxonnak látszik, a szóbeliség mennyivel hübben őrzi a valóságot, mint az írásos szöveg, a közvetítő tolla pedig mennyire módosíthatja a hangulati elemeket. Bármennyire is a mindenkori uralkodó osztály gondolatai legyenek az uralkodó gondolatok, számolnunk kell azzal, hogy velük ellentétesek is éltek, s a közvetítő rétegtől függött, hol és mily mértékben kerülnek a felszínre.

A történeti szakkutatástól kettős feladat elvégzése remélhető. Egyrészt az uralkodó osztály ideológiájának feltárása, másrészt a lappangó gondolatoknak és érzelmeknek kielemezése a források kritikája során. Bármily könnyű az első feladat megoldása, itt is sok még a teendő. A Gesta-vizsgálat csak az első lépést jelentheti. Az oklevelek szövegezésének figyelemmel kísérése további eredményeket hozhat. Főleg a Werbőczy által fogalmazott oklevelek kikéresése és vizsgálata fedhetne fel új vonásokat a köznemesi ideológia arculatán. Werbőczy ugyanis szófukar elődeivel szemben könnyen fogalmazott, szerette saját hangját hallani s bőbeszédűségében sok mindent leírt, amitől mértéktartóbb kortársai óvakodtak. Jellemző pl. hogy 1533-ban miként indokolta meg János király elhatározását, amellyel Buda városnak a pallosjog gyakorlását engedélyezte. Elég lett volna azokra a szolgálatokra utalnia, amelyeket a polgárok akkor teljesítettek, amidőn Ferdinánd ostromló seregével szembeszállottak, azt visszavonulásra bírták, s így módon a fővárosnak Zápolyai kezében maradását biztosították. Ehelyett a polgárság egyszeri, kényszerű hadi helytállását mintegy egész sorsát a jövőre is eldöntő tényezőnek fogja fel. Megnemesítteti tehát a királlyal a budai polgárokat, s új címert adat nekik. A régi címerkép, a városfal a három toronnyal és kettős szárnyú kapuval megmarad ugyan, de új alakokkal bővül. Oroszlánal,

amely három lábában egy-egy emberfejet, a negyedikben vörös zászlót tart, jobbra tőle fehér liliummal, balra vörös rózsával. Werbőczy megmagyarázza, mit jelentenek az egyes képelemek. A lilium a budaiak tiszta lelkületét jelképezi, a vörös rózsza vérüket, amelyet a királyért és hazájukért (*pro nobis et patria vestra*) ontottak, az oroslán, ez a legnemesebb állat hátorságukat, a három fej letiport ellenfeleiket, de egyszersmind elesett testvéreiket is, a vörös lobogó pedig állhatatosságukat, amellyel vérük bőséges hullásáig megőrizték rendíthetetlen hűségüket a király iránt. Werbőczy, mintha csak érezné, hogy a katonai erénynek ez a magasztalása különösen hat városi lakosokkal kapcsolatban, hosszas történeti fejtegetésekbe bocsátkozik. A „*civitas Budensis*”-ről átugrik a „*civitas et respublica Romana*”-ra, s mintha a *civitas* szó alkalmas kiindulópont lehetne a gondolattársításra, így elmélkedik: A római állam három rendből állott: a plebejusiból, a lovagiból és a szenátoriból. Őseink (*maiores gentis nostrae*) a római példát követve szinte ugyanazon renدهz illően osztották be az ország lakóit. Amidőn ugyanis őseink tömege a szittyia föld közepéről mostani lakóhelyére jött s ezt fegyverrel megszerezte, mivel a válságos időkben nem mindenki tanúsított egyforma bátorságot, a megítélésnél a bátorságot véve próbakőnek, lettek egyesek plebejusok, mások nobilis-ok, megint mások egregius-ok és magnificus-ok s kapta meg mindenki a virtusa alapján neki kijáró titulust. A király, fejezi be Werbőczy, elődei példáját követve, a címek és a rendek közti különbségek szerint szétválasztja a derekakat a haszontalanoktól, amidőn a budaiakat feljebb emeli, hogy ország-világ lássa: a bátorság a legfontosabb erény. Werbőczy persze hűtlen lett volna önmagához, ha moralizáló hajlamát megfékezi s nem figyelmezteti a polgárokat: Törekenyek és szétfolyók a vagyon és gazdagság formái, csak az erény (*virtus*) neve szilárd és örökkévaló, semmi sem oly kisszerű, mint szeretni a gazdagságot, ami után soha bölcs nem vágyódott.

Amint így futó áttekintésre is szembetűnik, Werbőczy az *una eademque nobilitas* elvétől eltérve, immár nem tagadja a főurak külön társadalmi állását, sőt közéjük és a nemesek közé beiktatja az egregius-okat, mintha csak mindezzel saját helyzete megváltozásának következményeit vonná le. Változatlan ellenben alapvetően nemesi felfogása: a polgárságnak csak annyiban van létjogosultsága, amennyire megközelíti a nemesi életformát, tárgyunkra térve: a haza a kiváltságosak otthona, a plebejusok csak „*incolae atque inhabitatores regni*”, a nemzet (*gens*) tagjai a feudális urak, a nemesek, a polgárok pedig csak azzal lesznek részeivé, hogy a feudális — katonai — erényeknek, a hűségnek és bátorságnak tanújelét adják.

Egyetlen oklevélnek nem is egész tartalma, hanem csak néhány mozzanata, nem is részletesen elemezve, éppen csak utalva arra, hogy mily háttér bontható ki, bizonyára igazolja állításomat, hogy még a köznemesi ideológiát sem ismerjük eléggé, az elnyomott osztályok felfogását, érzelmeit pedig természetszerűleg még kevésbé. A kutatásnak tág lehetőségei vannak, komoly feladatok állanak előtte, ezek azonban nem megoldhatatlanok.